

- [2] Zie in dit verband de nota van Frank Vandenbroucke, *Uitgangspunten bij de hervorming van de Sociale Zekerheid. Nota voor de Raad van Voorzitters en Secretarissen*, 4 november 1995.
- [3] Bijvoorbeeld, Rosanvallon, P. (1995) *La nouvelle question sociale: repenser l'état-providence*, Parijs, Edition du Seuil en Castel, R. (1995), *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Parijs, Fayard. De twee boeken, vooral het eerste, zijn belangrijke lectuur in verband met de nieuwe sociale kwestie.
- [4] Zie de vermelde publikaties van Bea Cantillon en Ive Marx.
- [5] Idem.
- [6] Denolf, L. en Denys, J. (1996) *Hoe werven bedrijven in België?*, Leuven, Hoger Instituut voor de Arbeid.
- [7] Deze gegevens steunen op een steekproefonderzoek uit 1988, waarvan men de technische fiche beschreven vindt in Elchardus, M. en Heyvaert, P. (1990) *Soepel, Flexibel en Ongebonden: Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*, Brussel, VUBPress.
- [8] Deze gegevens zijn afkomstig van het Centrum voor Sociaal Beleid.
- [9] Zie, Fitoussi, J.-P. (1994) "Wage distribution and unemployment, the French experience", *The American economic Review* (May), evenals Rosanvallon, 1995, o.c. blz. 110-115.
- [10] Van Den Berghe, H. (1993) "Gentechnologie toegepast op de humane erfelijkheid", in R. Weller en D. D. Helemans (red.) *Bevrijding of bedreiging door wetenschap en techniek*: 163-169.
- [11] Rosanvallon, 1995 o.c. wijst expliciet op die mogelijkheid.
- [12] In het eerste hoofdstuk van zijn boek geeft Rosanvallon, 1995, o.c., een historische schets van het ideologische en praktische belang van de idee van verzekering in de groei van de moderne sociaal-kapitalistische staat en de verzorgingsstaat.
- [13] De implicaties daarvan voor de politieke en culturele rol van solidariteit en de opdracht van organisaties die solidariteit organiseren, werd geschetst in Mark Elchardus, *De Cultuur van de Solidariteit*, in Elchardus, M. (1994) *Op de ruïnes van de waarheid*, Leuven, Kritak.
- [14] Gershuny, J. (1996) "Occupational trajectories: The importance of longitudinal evidence in understanding change in social stratification", in: Verhaar, C.H.A., de Klaver, P.M. e.a. (red.) *On the challenges of Unemployment in a Regional Europe*, Aldershot, Avebury: 167-199.
- [15] Mark Elchardus, "Gekaapte deugden", in: Elchardus, M. (1994) *Op de ruïnes van de waarheid*, Leuven, Kritak en "Verschillende werelden. Over de ontdebbling van rechts en links", in: *Samenleving en politiek* 1 (7), 1994.
- [16] Elchardus, M. (1996c) "Class, cultural re-alignment and the rise of the popular right", in: Erskine, A., M. Elchardus, S. Herkommer en J. Ryan (red.) *Changing Europe. Some aspects of identity, conflict and social justice*, Aldershot, Avebury.
- [17] Zie bijvoorbeeld de analyse van de diepte-interview ins: Derks, A., M. Elchardus, I. Glorieux en K. Pelleriaux (1995) *Werkloosheid... wordt vervolgd. De reïntegratie van langdurig werklozen: Een longitudinale analyse*, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.
- [18] Dat komt uiteraard ook tot uiting in de associatiematen tussen het onderwijsniveau en de attitudeschaal, in 1988 is de eta. 32 in 1991 40.
- [19] Deze gegevens steunen op het verkiezingsonderzoek van 1991, Carton, A., Swyngedouw, M., Billiet, J., Beerten, R. (1993) *Source Book of the Voters' Study in connection with the 1991 General Election*, Interuniversitair Steunpunt Politiek-opinieonderzoek, Katholieke Universiteit Leuven.
- [20] Bijvoorbeeld Cotgrove, S. en Doff, A. (1980) "Environmentualism, middle class radicalism and politics", *British Journal of Sociology* 28(2); Cotgrove, S. en Doff, A. (1981) "Environmentualism, values and social change", *Sociological Review* 32(1); De Deken, J. (1988) "De sociale basis van de vredesbeweging in Vlaanderen", *Tijdschrift voor Sociologie* 9(3); Knesi, H. (1989) "New social Movements and the New Class in the Netherlands", *American Journal of Sociology* 94.
- [21] Het verkiezingsonderzoek van 1995 (dat binnen afzienbare tijd beschikbaar zal zijn) zal ons toelaten na te gaan of de kloof in politieke betrokkenheid tussen de hoog- en laaggeschoolden na 1991 nog dieper en breder is geworden.

De verkruiemeling van de loonarbeid. Over de nieuwe sociale kwestie door Dirk Diels - 22 juli '96

In half-wetenschappelijke publikaties en op publieke forums worden nuchtere analyses over de werking van de staat, de democratie, het arbeidsbestel of de leefwerelden van de mensen vaak aangedikt. Er wordt dan gesproken over de onmacht van de politiek, over de lege plek van de macht [1], over het verval van de arbeidssamenleving of over het gebrek aan burgerzin bij de bevolking. Deze verschillende complexe ontwikkelingen in politiek, economie en samenleving staan niet op zich. Ze zijn symptomatisch voor een transformatie van de samenleving waarvan we nog niet goed de verderreikende gevolgen kunnen inschatten.

Ik zie een voortschrijdende 'verkruiemeling van de loonarbeid' [2] als de belangrijkste sociale kwestie van het komende decennium. Toch moet het mogelijk zijn om een ander en meer gedifferentieerd perspectief op de plaats van (betaalde) arbeid in onze samenleving te ontwikkelen. Ik vat mijn mening in enkele stellingen.

Stelling 1. Er is een fundamentele omslag in het moderniseringsproces [3]. Het begrip 'modernisering' verwijst doorgaans naar de overgang van de traditionele - in feodale en agrarische ver-

houdingen gewortelde - samenleving naar de industriële samenleving van de negentiende en de twintigste eeuw. Het bestaat uit een groot aantal veranderingsprocessen die zich de afgelopen eeuwen hebben uitgekristalliseerd, zoals industrialisering, arbeidsdeling, verstedelijking, individualisering en rationalisering. De moderne samenleving wordt vaak voorgesteld als de triomf van de rede over de onbevraagde tradities en het bijgeloof. Die opvatting is slechts gedeeltelijk waar. De overgang naar de industriële samenleving ging gepaard met 'nieuwe beheersingen' en 'nieuwe vanzelfsprekendheden'. Zo werd de inschakeling van mannen in een reguliere en voltijdse betrekking en de daarbijhorende rolverdeling tussen mannen en vrouwen als nieuw dominant en schijnbaar onveranderlijk levenspatroon opgelegd. Nooit eerder werd de betaalde en in afhankelijk verband verrichte arbeid zo verheerlijkt. Betaalde arbeid werd het doel van het leven. Ons naoorlogse sociale model is gebaseerd op de centrale rol van loonarbeid in de modern-industriële samenleving. Dat model ligt momenteel op apegapen.

Verskillende complexe ontwikkelingen in economie en cultuur markeren intussen een nieuwe fase in het moderniseringsproces. Essentieel is volgens mij dat de concepten en instituties die de basis vormden voor het moderniseringsproces van de industriële samenleving (waaronder de loonarbeid) die modernisering vandaag afremmen. De moderne maatschappij wordt als het ware gemoderniseerd. De zekerheden van het industriële kapitalisme, de gereguleerde loonarbeidsverhouding en de 'verworvenheden' van de westerse verzorgingsstaten komen van langsom meer onder vuur te liggen. Het arbeidsrecht, de arbeidstijd en de arbeidsplaats verliezen hun gestandaardiseerde regulering [4]. Alles wordt diffuser. Bijsturingen volstaan niet langer. We moeten op zoek naar een andere ordening. We moeten onze gedateerde visies op arbeid, sociale zekerheid en burgerschap flink bijtimmeren. Ik denk dat een voortschrijdende 'onttovering van de loonarbeid' kenmerkend is voor de nieuwe fase van het moderniseringsproces [5]. Die ontwikkeling is tweeslachtig: ze zorgt voor verwarring en onzekerheid, maar ze opent ook

nieuwe perspectieven.

Stelling 2. De samenleving is meer dan een arbeidsmarkt. Al enkele decennia lang proberen regeringsleiders, vakbonden en werkgevers tevergeefs banen te creëren. Maar het hele arsenaal van maatregelen om in Europa pakweg 18 miljoen werklozen opnieuw 'aan het werk' te krijgen, gaat gebukt onder de logica van de bestaande structuren. Zo leidt de dynamiek van het economisch proces tot een voortschrijdende segmentering van de arbeidsmarkt, een toenevende precarisering van de arbeid en een ontcollectivering van arbeidsverhoudingen. Op de arbeidsmarkt speelt leeftijd en opleiding een grote rol: de betaalde arbeid wordt verricht door een beperkte groep van 25- tot 50-jarigen. Jongeren en ouderen tellen er niet meer mee. Laaggeschoolden geraken nog amper aan de bak. Zij vertoeven veelal aan de rand van de arbeidsmarkt. Wie in een minder aantrekkelijk segment van de arbeidsmarkt zit, kan nog moeilijk opklimmen. De groep van de kernwerknemers in de stabiele betrekkingen neemt intussen stelselmatig af. Wie er niet toe bereid is veel vrije tijd op te offeren voor allerlei bij-, her- of omscholingscursussen valt af. Nieuwe banen zijn in hoofdzaak tijdelijk en deeltijds [6]. In vele gevallen gaat het om banen met ongehoord slechte loons- en arbeidsvoorwaarden. Dan is het ook te begrijpen dat de mensen in die precaire omstandigheden er niet meer toe komen nog enige beroepsfierheid op te brengen.

Mensen moet ook meer en meer individueel onderhandelen. A-typische contracten krijgen de overhand op arbeidsovereenkomsten van onbepaalde duur. De spectaculaire flexibilisering van ons arbeidsbestel botst met vaste vormen en collectieve regelingen. Alles wordt instabiel. *All that is Solid Melts into Air* [7]. Tegenover de veralgemeende deregulering staat geen enkele zekerheid meer.

De dynamiek van het economisch proces heeft ons intussen met een nieuwe sociale kwestie opgezadeld: de loonarbeidsamenleving is aan het verbrekken! De modernisering van de moderne samenleving ondergraft als het ware zijn eigen fundamenten. De nieuwe sociale kwestie heeft dus niet enkel betrekking op de uitge-

slotenen, de 'normale overbodigen', *les surnuméraires*, die niet meer aan de bak komen. Het heeft niet enkel betrekking op de toenemende kloof tussen hogeschoolden en laaggeschoolden op de arbeidsmarkt [8]. Ook de kern van de arbeidssamenleving is aangetast. Er is een proces aan de gang dat zorgt voor een voortschrijdende *déstabilisation des stables* [9]. De loonarbeidsamenleving is, in de woorden van de Franse denker Robert Castel, aan het verkrummen. Die ontwikkeling gaat bovendien gepaard met een nog omvattender probleem. De mensen worden meer en meer afhankelijk van (de logica's van) de markt of van een staatsinstelling die voor hen bepaalt hoe en op welke manier ze aanspraak kunnen maken op een inkomen. Tegelijk worden de mensen persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor hun eigen welzijn. De mensen zijn als het ware op zichzelf aangewezen. Dat schept nieuwe onzekerheden en ongelijkheden. Nieuwe scheidingen tekenen zich steeds meer af tussen zelfgenoegzame elites die met de nieuwe ontwikkelingen kunnen omgaan en 'afvallers' die op alle terreinen achterblijven.

De trend tot flexibilisering en de toename van onvaste banen biedt op het eerste gezicht geen enkel perspectief. In ons huidige systeem betekent onzekerheid van werk onvermijdelijk onzekerheid van inkomen. Wie geen baan heeft, verarmt, komt in de marginaliteit terecht met op het einde de totale sociale uitsluiting. In onze loonarbeidssamenleving, waar alleen de baan de bron is van volwaardig burgerschap, betekent zoiets een maatschappelijke en een persoonlijke ramp.

De huidige ontwikkelingen kunnen ook positief worden gekeerd. Zorgt die verbrokkelde arbeidssamenleving nog wel voor voldoende sociale cohesie? Zouden we niet beter institutionele voorzieningen in het leven roepen die het einde van het absolute salariaat inluiden? Moet - in de woorden van Gorz [10] - de toenemende arbeidsbesparing niet gezien worden als beschikbaar gekomen vrije tijd, die de individuen en de gemeenschap zich kunnen toeëigenen om andere dan louter economische doelen na te streven? Wordt het niet hoog tijd om de niet-economische arbeid (de huishoudelijke en zorgarbeid, de maatschappelijk-participatieve arbeid en de per-

soonlijke activiteiten) sterker te waarderen?

Wanneer we het arbeidsbegrip verruimen tot activiteiten die de mensen buiten de arbeidsmarkt, maar in de samenleving verrichten, dan zien we dat er nauwelijks een leeftijd staat op maatschappelijk-participatieve of persoonlijke arbeid. De Amerikaanse sociologe Neugarten [11] heeft dit treffend beschreven in *The aging society* (1982). Het leven verloopt niet langer volgens vaste cycli. Er is een steeds groter wordende variatie. Bejaarden van 70 jaar worden opnieuw student bij professoren van 30 jaar; jonge vrouwen kunnen op 35 jaar al grootmoeder zijn; oudere mannen kunnen op 55 jaar (opnieuw) vader worden; er zijn vroeguitgetreden van 50 jaar die zich actief inschakelen in de netwerken van de civiele samenleving; jonge dertigers willen een leven voorbij de arbeidssamenleving ontwikkelen; hoogbejaarde mensen kunnen op 85 jaar nog een zorgfunctie vervullen voor hun kinderen van 65 jaar, enz. De normen en verwachtingen die aan leeftijd gebonden zijn, nemen zienderogen af. Essentieel is het inzicht dat leeftijd (en opleiding) scherp speelt op de arbeidsmarkt. In de niet-economische arbeid (de huishoudelijke en zorgarbeid, de maatschappelijk participatieve arbeid en de persoonlijke activiteiten) telt iedereen opnieuw mee.

Stelling 3. Inkomenszekerheid is het sluitstuk van de verzorgingsstaat. Wil iedereen terug meetellen, dan moeten de uitgangspunten van ons sociaal model worden bijgesteld. Een uitbreiding van (de principes van) de verzorgingsstaat is onvermijdelijk. De geschiedenis van de sociale zekerheid laat zien dat twee grote principes de ontwikkeling, de uitbouw en de consolidering van de westerse verzorgingsstaten hebben geschraagd [12]: het verzekeringsprincipe en de solidariteit. Die twee principes bestaan niet in zuivere vorm. In werkelijkheid kennen we vrij hybride mengvormen. Vandaag de dag wordt het onevenwicht tussen beide basispijlers niettemin als problematisch ervaren.

De verzekeringsidee is vrij eenvoudig; iemand betaalt een premie aan een verzekeraar en ontvangt een uitkering wanneer een toekomstig onzeker risico zich voordoet. Het meest bekende is de brandverzekering. Die zorgt voor een inko-

mensoverdracht naar de 'ongelukkigen' die hun huis in vlammen zagen opgaan. In ons sociaal model hebben de werkers zich op dezelfde manier ingedekt tegen een mogelijk toekomstig inkomensverlies door een lager loon of inkomen te aanvaarden in ruil voor een relatieve inkomenszekerheid. Ook hier sluit men uit welbegrepen eigenbelang een 'verzekeringscontract' af. De verzekerde hoopt er, over een hele levensloop, voordeel uit te halen. Kenmerkend voor de westerse sociale stelsels is dat de verzekerings-techniek steeds grootschaliger, omvattender, centralistischer en dwingender werd: de overheid verplicht vandaag alle leden van de samenleving tot een bijdrage. Op die manier wordt op een abstracte manier solidariteit geproduceerd [13]. In origine ging het om 'solidariteit op de arbeidsmarkt'. De centrale doelstelling was het inkomensverlies bij ziekte, ongeval of onvrijwillige werkloosheid gedeeltelijk te compenseren. Het sociale verzekeringsstelsel steunt nog steeds op sociale bijdragen die op het loon van de werkers worden ingehouden.

Naast het verzekeringsbeginsel is ook het solidariteitsbeginsel werkzaam. Hogere inkomensgroepen met een geringe kans op werkloosheid betalen dezelfde procentuele bijdragen, maar zullen in geval van werkloosheid slechts aanspraak maken op een begrensde uitkering. Hetzelfde geldt voor een ziekte-uitkering, en in iets mindere mate, voor het pensioen. De sociale zekerheid is in die optiek geen echte verzekering. De afgelopen decennia heeft de solidariteitscomponent duidelijk aan belang gewonnen. De wederkerigheid tussen bijdrage en uitkering is doorbroken [14]. (In feite heeft zij nooit echt bestaan [15]). Velen vinden dit een probleem. Het verzekeringsbeginsel - zo wordt gesteld - kan maar goed werken bij tijdelijke, onzekere risico's. Het sociale zekerheidsstelsel ging aanvankelijk uit van conjuncturele of frictionele werkloosheid. Het werd niet geconcipieerd om structurele werkloosheid op te vangen. Die kritiek lijkt me te steriel. De verzorgingsstaat functioneert redelijk goed. Wie vijftig jaar geleden had voorspeld dat de werkloosheidsverzekering ruim één miljoen uitkeringstrekkers moet kunnen dragen, zou voor gek zijn versleten. Intussen heeft ons sociaal

model de koopkracht van de gezinnen wel op een redelijk peil gehouden. Dat is een belangrijke verworvenheid. Niettemin moeten de doelstellingen die men heeft met het arbeidsbestel en de verzorgingsstaat worden bijgetimmerd. De centrale vraag luidt hoe en op welke manier wij inkomenstranfers verdedigen, ondermeer naar degenen die zinvolle activiteiten buiten de (verbrokkelde) arbeidsmarkt verrichten. Ik denk dat de overheid in dit verband haar beleid inzake inkomenszekerheid flink moet opvoeren.

De toename van het aantal uitkeringstrekkers en het verdwijnen van vaste banen in onze postfordistische economieën ondergraaft intussen wel het naoorlogse sociaal model. Dat komt omdat de loonarbeid de belangrijkste financieringsbasis van de sociale zekerheid is. Minder bijdragebetalers moeten meer uitkeringstrekkers onderhouden. Dat euvel kan eenvoudig worden verholpen. Het verzekeringsbeginsel is niet noodzakelijk de beste manier om vorm te geven aan solidariteit in een samenleving; de verzekering, zo stelt de Franse socioloog Rosanvallon, is slechts een techniek, solidariteit daarentegen is een waarde [16].

Men zou dus ook de billijkheid als ordeningsprincipe (en financieringsbasis) van de verzorgingsstaat naar voren kunnen schuiven [17]. In een billijkheidsstelsel worden alle inkomensstrekkers (uit arbeid of kapitaal) verplicht om een deel van dat inkomen in een fonds te storten. Daaruit wordt aan elk lid van de samenleving een onvoorwaardelijk, individueel inkomen toegerekend. Dit stelsel vindt zijn ethische fundering in de oude idee om de rijkdommen van een natie op een billijke manier te verdelen onder alle burgers. Het kan als een uitbreiding van de voorzieningen van de verzorgingsstaat worden beschouwd. Het komt tegemoet aan een fundamentele doelstelling van de verzorgingsstaat, m.n. het garanderen van een minimale inkomenszekerheid voor iedereen [18]. Het billijkheidsbeginsel kan in toenemende mate het gezicht van de verzorgingsstaat in het volgende millennium bepalen.

Ontwikkelingen in economie en cultuur noodzaken ons om onze enge opvattingen over betaalde arbeid te verruimen. We moeten ons een samenleving voorstellen waarin veel meer

activiteiten dan alleen maar de formele arbeid als een waardevolle bijdrage worden erkend. Een grotere waardering voor huishoudelijke en zorgarbeid en voor vrij gekozen deelname aan gemeenschapsactiviteiten verhoogt de samenhang van de gemeenschap, van onze samenleving in het algemeen dus. In zo'n post-arbeidssamenleving hebben de burgers recht op een gemeenschapsinkomen zonder dat ze verplicht worden een baan te zoeken in de heteronome arbeids sfeer, op de klassieke arbeidsmarkt dus. Autonome arbeid wordt in die nieuwe samenleving dus minstens zo belangrijk. Anders gezegd, we moeten het onbeperkt mogelijk maken dat de burgers zich kunnen engageren in vrijwillig gekozen netwerken waarin ze zich goed voelen. Als burger moet je je status kunnen ontlenen aan wie je in de samenleving bent en wat je er doet. Daarmee bedoelen we iets dat oneindig veel ruimer is dan de beroepsrol die vandaag zo dominant is in onze samenleving. De burgers moeten er niet langer toe bereid zijn in te schakelen op de arbeidsmarkt. Ze kunnen vrijer kiezen zich in te schakelen in de netwerken van de civiele samenleving. Men kan denken aan een *Fonds voor Burgerschap* waaruit alle burgers trekkingsrechten kunnen putten wanneer zij zich inschakelen in het 'associatieve leven' [19].

Stelling 4. De netwerken van de civiele maatschappij verstevigen. Sommigen zien de inschakeling in de loonarbeid als het enige of het laatste houvast om toch enigszins onze samenleving bij elkaar te houden. Ik ga slechts gedeeltelijk akkoord met die mening. Die inschakeling is immers ambivalent. Aan de ene kant staat het buiten kijf dat wij in een loonarbeidssamenleving vertoeven. Allerlei institutionele voorzieningen en regeltes zijn erop gericht de mensen te disciplineren in een formele baan. Wie aanspraak wil maken op een sociale uitkering, moet voldoende arbeidsdagen of arbeidsjaren kunnen bewijzen. Wie aanspraak wil maken op het bestaansminimum, moet ertoe bereid zijn zich in te schakelen op de arbeidsmarkt. Wie geen betaalde baan heeft, telt niet echt mee. Op het eerste gezicht is er geen alternatief voor deze *société salariale* (Castel). Aan de andere kant is slechts een kleine minderheid van de totale bevolking werkzaam

op die arbeidsmarkt. De Duits-Britse socioloog Ralf Dahrendorf acht deze evolutie typisch voor de 'OESO'-samenlevingen, waarin 40% van de bevolking te jong of te oud is voor de arbeidsmarkt en 10% onderwijs volgt. Van de overige 50% zoekt 15% geen werk of is niet in staat om te werken en is 10% werkloos. Als we een momentopname doen, is slechts 25% van de bevolking nog betrokken bij betaalde arbeid. Dahrendorf vraagt zich af of we met een dergelijke typering nog wel kunnen spreken van een arbeidsamenleving [20]. De voortschrijdende verkruiemeling van de loonarbeid geeft bovendien aan dat het van langsom moeilijker wordt om sociale identiteit en daadwerkelijk burgerschap via loonarbeid te verwerven. De ondernemingen zorgen niet langer voor voldoende integratie. Integendeel. Ze sluiten uit [21].

Toch is er een zinvol alternatief. Wij moeten ons realiseren dat de mensen op de meest diverse manieren proberen vorm te geven aan hun leven en hun omgeving. Ieder doet dat op zijn niveau. De mensen ontwikkelen talrijke zinvolle activiteiten buiten de formele arbeidsmarkt, maar in de samenleving. De verbanden die de mensen aangaan kunnen heel verschillende vormen aannemen. Ik geef enkele voorbeelden. Het kan gaan om trambestuurders die in hun autonome tijd een voetbaltoernooi voor jongeren organiseren. Het kan gaan om syndicale militanten die in hun vrije tijd discussieavonden organiseren over de wereldwijde concurrentie. Het kan een groep buurtbewoners zijn die activiteiten ontplooiën om het samen-wonen in de buurt aangenamer te maken. Het omvat de spontane bijeenkomsten van mensen die elkaar tegenkomen bij de bakker of op het dorpsplein en daar zich een mening vormen over de ontwikkelingen in de wereld. Het gaat ook om het netwerk van daklozen die elkaar vinden in de Pachtstraat in Antwerpen bijvoorbeeld en daarin verantwoordelijkheden opnemen. Ook de talrijke mensen die op vrijwillige basis betrokken zijn bij organisaties voor opbouwwerk, centra voor basiseducatie, jeugdorganisaties of verenigingen voor vormingswerk geven vorm aan onze samenleving. We kunnen zo oneindig veel voorbeelden aanhalen. Essentieel is het inzicht dat onze samenleving bestaat uit een

haast onoverzichtelijk kluwen van verbanden die mensen vrijwillig aangaan. Die verbanden zijn erg versnipperd. Gelukkig maar. De veelvormigheid ervan is immers de uitdrukking van een ongekende heterogeniteit (waarmee de politiek niet goed kan omgaan). Iedereen vindt wel ergens zijn plekje. Ik denk dat de politiek meer oog moet hebben voor de wijze waarop mensen verantwoordelijkheden opnemen in de netwerken van de civiele maatschappij, in de netwerken waar zij zich goed voelen en waar zij dagelijks vorm geven aan de samenleving.

Wanneer we derhalve het arbeidsbegrip openbreken en ook rekening houden met de activiteiten die burgers ontplooiën in zelf gekozen gemeenschapsverbanden, kan een bredere visie op politiek en vrijheid worden ontwikkeld. Dat alternatief heet - in de woorden van de Amerikaanse filosoof Benjamin Barber - 'sterke democratie' [22]. Ze heeft de vorm van een gemeenschap van actieve burgers die zichzelf regeren. De burgers scholen zich aldus in allerlei praktijken van besluitvorming en samenwerking. Het komt er niet op aan de mensen een allesomvattende 'way of life' op te leggen. Integendeel, we moeten juist (leren) leven met de verschillen tussen de mensen. Een gemeenschap verwerft haar vorm in het politiek handelen. Ze maakt van haar leden actieve burgers, mensen dus die hun burgerschap uitoefenen. Dat is hét antwoord op de toenemende politieke en maatschappelijke verbroekeling. Het wordt hoog tijd dat de socialisten een eigen tijdse visie ontwikkelen op de 'civiele maatschappij'.

- [1] Kuypers, P., Foqué, R., Frissen, P., *De lege plek van de macht. Over bestuurlijke vernieuwing en de veranderende rol van de politiek*. De Balie, Amsterdam, 1993.
- [2] De Franse socioloog Robert Castel spreekt over l'effritement de la condition salariale: Castel, R., *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*. Fayard, 1995.
- [3] Ik doe een beroep op de bijzonder inspirerende analyses die de Duitse socioloog Ulrich Beck heeft aangereikt: Beck, U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt-am-Main, 1986 (vert. Risk society, *Towards a new Modernity*, Sage, London, 1992); Beck, U., *Die Erfindung des Politischen*, Suhrkamp, Frankfurt-am-Main, 1993. Zie ook: Beck, U., Giddens, A., Lash, S., *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, 1994. Een interessante beschouwing op Ulrich Beck is: Kunneman, H., *Van themacultuur naar*

walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit. Boom, Amsterdam, 1996: 117-136.

- [4] Vgl. Jansen, T., *Gedeelde verschillen. Algemene volwassenverarming in een veelvormige wereld*. Vuga, 's Gravenhage, 1994.
- [5] Vgl. Méda, D., *Le Travail. Une valeur en voie de disparation*, Aubier, Paris, 1995; Caillé, A., Laville, J.L., *Pour ne pas entrer à reculons dans le XXI-ième siècle*. In: *le Débat*, (1996)89: 80-89.
- [6] In 1993 was 90% van het aantal nieuwe banen in de Verenigde Staten tijdelijk en deeltijds. De vijfhonderd grote Amerikaanse bedrijven zouden nog slechts 10% kernwerknemers tellen in vaste, voltijdse banen. Deze verschuiving van vaste naar tijdelijke, onzekere banen is ondermeer af te leiden uit de daling van de totale loonsom: in de VS lag die loonsom in 1993 ruim 30% lager dan het voorgaande jaar. (De cijfers komen uit: Rosanvallon, P., *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-providence*. Seuil, Paris, 1995; Caillé, A., Laville, J.L., *Pour ne pas entrer à reculons dans le XXI-ième siècle*. In: *le Débat*, (1996)89: 80-89.
- [7] Zie Berman, M., *All that is Solid Melts into Air*. Verso, London, 1982.
- [8] Vgl. Cantillon, B., Marx, I., *De nieuwe sociale kwestie*. In: *Samenleving en politiek*, 2 (1995) 7: 28-34.
- [9] Cfr. Castel, R., 1995: 410.
- [10] Gorz, A., *Sortir de la société salariale*. In: *Europe '99. Projet de civilisation. Développement, coopération, activité. Eléments pour un débat européen*. Paris, 1994: 94.
- [11] Neugarten, B., *The aging society*. National Forum, 1982 (Bron: Gaullier, X., *Pluriactivité à tout âge*. In: *Esprit*, décembre 1995: 9-31.
- [12] Zie o.m. Vandevelde, T., *Ideologie en Sociale Zekerheid*. In: Despontin, M., Jegers, M., (eds), *De sociale zekerheid verzekerd?*, VUB-Press, Brussel, 1995: 151-176.
- [13] De Swaan, A., *Zorg en de Staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Bert Bakker, A'dam, 1989.
- [14] De Franse socioloog Pierre Rosanvallon wijst in zijn *La nouvelle question sociale* nog op een ander probleem. Het sociaal verzekeringsstelsel produceert op een abstracte manier solidariteit omdat de werkers op voorhand (ex ante) niet kunnen inschatten welke kans ze maken op toekomstige risico's. Maar naarmate risico's een meer overzichtelijk en berekenbaar karakter krijgen (denk aan de predictieve geneeskunde) kan het verzekeringsbeginsel niet meer werken. De ex ante sluiting van onwetendheid (Rawls) waarop ons verzekeringsstelsel is gebaseerd verdwijnt dan. Wij zullen dus in het volgende millennium op een andere manier vorm moeten geven aan (de productie van) solidariteit in de samenleving.
- [15] Men kan zich afvragen of de wederkerigheid tussen bijdrage en uitkering wel ooit een expliciete doelstelling van de verzorgingsstaat is geweest.
- [16] Van Panjs, P., *De solidariteit voorbij. Over de ethische transformatie van de verzorgingsstaat*. In: Van der Veen, R.J., Pels, D. (red.), *Het basisinkomen. Sluitstuk van de verzorgingsstaat?* Van Gennep, A'dam, 1995: 53-78.
- [17] Van Trier, W., *Basisinkomen*. In: Despontin, M., Jegers, M. (eds), 1995: 591.
- [18] Roustang, G., Laville, J.L., Eme, B., Mothé, D., Perret, B., *Vers un nouveau contrat social*, Desclée de Brouwer, Paris, 1996: 133-134.

[20] Dahrendorf, R., *The Modern Social Conflict. An essay on the Politics of Liberty*. University of California Press, Berkeley, 1988.

[21] Gaulier, X., *La machine à exclure*. In: *le Débat*, (1992) 69.

[22] Barber, B., *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, Berkeley, 1984.

Pleidooi voor een andere opvatting over de sociale vooruitgang. Is er nog leven na Dehaene II? door Frank Vandenbroucke - 22 juli '96

De zomeruniversiteit vroeg me een antwoord op "de nieuwe sociale kwestie". Dat vereist een nieuwe opvatting over sociale vooruitgang. Ik illustreer dat met tien stellingen (en één vraag) die vooral een oproep zijn tot discussie: een andere opvatting over sociale vooruitgang moet immers de kern zijn van ons toekomstige programma. Ja, er is voor de SP nog leven na de Europese Muntunie, de 3%-norm en de modernisering van de sociale zekerheid: op voorwaarde dat we weten wat sociale vooruitgang voor ons betekent [1].

Het leven na Dehaene II

Stel dat Dehaene II lukt. Hoe zullen we deze regering later beoordelen? Drie resultaten zullen voorliggen. Primo, België zal kunnen toetreden tot de Europese muntunie. Dat is cruciaal, want een positie van "buitenstaander" zou, met alle monetaire verwickelingen die daarbij horen, dramatisch zijn voor onze economie. Secundo, de sociale zekerheid zal dankzij een aantal bijstellingen financieel en politiek veilig gesteld zijn. Met betrekking tot het pensioenstelsel is dat grotendeels een systeem-behoudende opdracht, en dat is uitstekend. Ons pensioenstelsel is immers een goed stelsel: bijstellingen moeten het betaalbaar houden, zonder de solidariteit die erin verweven zit, aan te tasten. Tertio, een aantal stappen zullen gezet zijn om ons sociaal model aan te passen aan "de nieuwe sociale kwestie": aanmoedigen om mensen die laaggeschoold zijn aan te werven in bedrijven; diverse schema's - nog onvolkomen - om diegenen die door de bedrijven niet gevraagd worden, toch in te schakelen (PWA's, sociale economie, ...); een stelsel van minimale pensioenrechten

dat mensen die deeltijds werken niet langer in de kou laat staan; enkele specifieke verbeteringen op het vlak van de ziekteverzekering, van de bijstand voor bejaarden en de kinderslag, die inspelen op nieuwe vormen van armoede... Andere, goede ideeën, zoals het tweepijlerstelsel, werden door de communautaire presentatie ervan helaas bij voorbaat onmogelijk gemaakt.

Genoeg redenen om deze regering voluit te steunen. Een bruske omschakeling naar een ander model van sociale vooruitgang zal Dehaene II natuurlijk niet realiseren: nieuwe sociale ontwikkelingen en opvattingen komen altijd geleidelijk tot stand. Dat geldt ook voor het sociaal beleid. Maar dankzij Dehaene II zullen een aantal zekerheden geschapen zijn, zodat we weer verder kunnen kijken. Op één voorwaarde: dat wij zelf, als beweging, in staat zijn verder te zien dan Dehaene II. Dat is overigens de opdracht van het Vernieuwingscongres van 1998.

De oude en de nieuwe kwestie

Voor de betekenis van de 'oude' en de 'nieuwe' sociale kwestie verwijs ik naar Rosanvallon en naar Marx (Ive, niet Karl) en Cantillon, die aantoonde dat scholing doorslaggevend is voor je positie op de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid. Bij de voorbereiding van het debat over de hervorming van de sociale zekerheid brachten we dit thema al ter sprake [2]. Hier wil ik beklemtonen dat het antwoord op de nieuwe sociale kwestie een nieuwe opvatting over sociale vooruitgang vereist, zoals het antwoord op de oude sociale kwestie een gevecht inhield voor een welbepaalde, 'oude' opvatting over sociale vooruitgang. De woorden 'oud' en 'nieuw' zijn een beetje misleidend: het is niet zo dat de resultaten van de oude opvatting overbodig geworden zijn. Ze moeten aangevuld worden met nieuwe ideeën over sociale vooruitgang, die opnieuw hoop kunnen wekken.

De oude opvatting over sociale vooruitgang was - vanzelfsprekend - gericht op het veroveren en verzekeren van 'rechten'. Vanzelfsprekend, omdat het gebrek aan sociale rechten leidde tot onzekerheid en onrecht. Ze was ook ingebed in een materialistische visie op economische groei,